

УДК: 330

В.А. Криклій,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ГЕНЕЗИС І СУТНІСТЬ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ТА ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Здійснення пенсійної реформи є одним з найважливіших завдань, що стоїть сьогодні перед кожною країною. Причому від того, як буде вирішено це завдання, залежить рішення багатьох актуальних макроекономічних та соціальних проблем.

Стан діючої системи пенсійного забезпечення є однією з найгостріших соціально-економічних проблем.

Соціальна важливість пенсійного забезпечення визначається тим, що воно торкається життєво важливих інтересів.

Криза, яку переживає державна пенсійна система сьогодні значною мірою криється в самій системі пенсійного забезпечення, а також в законодавстві, яким вона закріплюється.

До проблем пенсійного забезпечення на сьогодні можна віднести:

- недосконалість взаємин пенсійного і державного бюджетів;
- індексація пенсій, що не враховує наявності фінансових джерел;
- нерациональна структура пенсійних прав, у яких значну долю займають пільги для безлічі професій.

Проблеми, що створилися, обумовлюють необхідність реформування існуючої системи пенсійного забезпечення. А концепція пенсійної реформи пропонує перехід від розподільної системи до накопичувальної системи фінансування пенсій.

У багатьох країнах світу специфіка побудови пенсійної системи істотно впливає на рівень заощаджень, а тим самим і на характер та масштаби інвестиційного процесу.

Але перш, ніж дійти до свого сучасного стану, пенсійні системи розвинених країн світу пройшли свій складний тривалий шлях розвитку, який веде ще з давніх часів. До теперішнього часу людство, у міру становлення і розвитку громадських стосунків, прагнуло створити такий устрій суспільства, який дозволив би забезпечити справедливість, свободу, матеріальне благополуччя і щасливе життя для усіх індивідів.

У наукових роботах вчених усіх економічних шкіл і напрямів розглядалося питання соціальної підтримки населення (особливо непрацездатної його частини). На цю проблему звертали увагу у своїх працях, зокрема: Платон, Аристотель, Т. Мор, Т. Кампанелла, В. Петті, А. Сміт, Д. Рикардо, К. Маркс, А. Маршалл та ін.

В основі будь-якої соціальної політики суспільства, навіть тоді, коли в суспільстві ще немає самого поняття "соціального захисту", лежить боротьба з бідністю. Бідність - явище, яке в історії нашої планети було властиво усім людським цивілізаціям. Воно має імовірнісну і відносну природу, чинить в більшості своїй негативний вплив на усе суспільство і, як наслідок, вимагає певної діяльності усього суспільства по мінімізації такого впливу.

Вже в первісному суспільстві виявляються мрії про матеріальний достаток, про злагоду індивідів один з одним. У цей період позначаються такі необхідні для виживання і розвитку суспільства людські якості, як взаємодопомога в праці, людська солідарність, а не егоїзм окремої особи.

В процесі еволюції людського суспільства, перемагав той вид, в якому найбільше було розвинено почуття взаємної підтримки. Переважно виживали в тому середовищі, де почуття колективного самозбереження брало гору над почуттям самозбереження особистого.

В міру появи і розвитку приватної власності на засоби виробництва, виникає і зміцнюється держава, що охороняє її. У думках стародавніх філософів виникають мрії про утопічний громадський устрій, який забезпечив би щастя для усіх і кожного на основі міцної і справедливої державної влади. Так, наприклад, класична доктрина Платона і Аристотеля ґрунтується на управлінні державою. Платон був "першим політичним ідеологом, що мислив в термінах класів", - вважає Карл Поппер [1]. Роздумуючи над розподілом людей на багатих і бідних Платон вважав, що держава складається як би з двох держав: одну складають бідні, другу - багаті, і усі вони живуть разом, роблячи один одному усілякі підступи. Таке товариство людей переслідує страх і невпевненість, здорове суспільство має бути іншим. У своїй праці "Держава" [2] Платон припускав, що нове, науково спроектоване суспільство здійснюватиме не лише принципи справедливості, але і забезпечуватиме соціальну стабільність і внутрішню дисципліну. Саме таким він уявляв собі суспільство, кероване правителями.

Аристотель у своїй праці "Політика" [3] також розглядав питання про соціальну нерівність. Він писав, що в усіх державах є три класи: один клас - дуже багатий; інший - дуже бідний, а третій - середній. Цей третій - найкращий, оскільки його члени за умовами життя найбільш вдатні наслідувати раціональні принципи. На його думку, з бідняків виростають злочинці, а з багатців - шахраї.

Роздумуючи про стабільність держави, Аристотель відмічав, що необхідно думати про бідних, бо у держави, де безліч бідняків виключено з управління, неминуче буде багато ворогів. Адже бідність породжує бунт і злочини там, де немає середнього класу, а бідних величезна більшість, внаслідок чого виникають ускладнення, і держава приречена на загибель. Аристотель виступав як проти влади бідняків, позбавлених власності так і проти егоїстичного правління багаті плутократії. На його думку, краще б суспільство формувалося з середнього класу, оскільки держава керується краще всього, коли цей клас численніший і сильніший, ніж обидва інших, разом узятих бо забезпечується громадська рівновага.

Епоха Відродження принесла людству утопічний соціалізм, опис ідей якого бере початок з книги "Утопія" Т. Мору [4]. Його ідеальний громадський устрій на острові Утопія по своєму державному устрою наближається до республіки, де немає приватної власності, а продукти харчування і вироби ремісників можна отримати безкоштовно з міських ринків, де немає бідних і багатих. Усі працюють по 6 годин на добу а вільний час використовується на фізичний і інтелектуальний розвиток особистості. Люди ж на виборних посадах стежать, щоб усі займалися корисними справами.

Подальший розвиток ідеї утопічного соціалізму отримав у книзі "Місто Сонця" Т. Кампанелли [5], де описана громада без приватної власності і класів. При цьому розподіл матеріальних благ є зрівняльним і нереальним для того рівня розвитку продуктивних сил.

Зміст ідей соціальних утопій зводиться до забезпечення соціальної справедливості суспільства через відношення до людини як до особи шляхом забезпечення соціального захисту кожного члена суспільства на основі права на працю, а також рівності у використанні громадського майна і загальних результатів праці, гідного забезпечення старості. При цьому бажаного результату можна досягти тільки на основі раціонального керівництва усіма процесами в суспільстві.

Ідеї соціальної справедливості отримали подальший розвиток в працях А. Сміта, К. Маркса і інших учених. Висновки А. Сміта зводилися до того, що незалежно від підтримки уряду і якості його роботи, існує незалежний суспільно-координаційний механізм, регулюючий економічні процеси в суспільстві. Причому механізм настільки сильний, що всі урядові заходи, що йдуть з ним урозрив виявляються зведеними нанівець. В основі цього механізму, як вважав А. Сміт, лежить егоїзм людей. Підтвердженням цьому є безліч прикладів з наших днів. Так, зокрема, на початку 80-х років, для купівлі більшості предметів споживання громадянам Польщі доводилося вистоювати довгі черги. Тоді польський уряд ввів порядок, згідно з яким кожне третє місце в черзі відводилося для вагітних жінок і інвалідів. В наслідок чого, більшість жінок почали стверджувати, що вони вагітні, а інваліди, що мають посвідчення, стали "торгувати" своєю пільгою. Тому це урядове рішення мало негативні наслідки.

Результати свого аналізу А. Сміт опублікував в 1776 році в книзі "Дослідження про природу і причини багатства народів". На думку А. Сміта [6], виходячи з його ідей природного порядку, усі люди у своїх діях керуються тільки прагненням до особистої вигоди, роблячи один одному послуги, обмінюючись працею і його продуктами. Важливо відмітити що, переслідуючи особисту вигоду, кожна людина сприяє інтересам усього суспільства - зростанню продуктивних сил. Саме розподіл праці зв'язує людей егоїстів і індивідуалістів в єдине суспільство.

В цілому, погоджуючись з ідеями А. Сміта [7], слід зазначити, що історії відома значна кількість прикладів, коли люди безкорисливо допомагали іншим, про що свідчать різні меценатські рухи у всьому світі.

К. Маркс, у своїх працях сформулював і послідовно проводив думку про те, що джерелом соціального розвитку виступає боротьба між антагоністичними громадськими класами. По К. Марксу класи виникають і протиборствують на основі різного положення і різних ролей, що виконуються індивідами у виробничій структурі суспільства. Сам К. Маркс відмічав, що заслуга відкриття існування класів і їх боротьби між собою, йому не належить. Дійсно з часів Платона, особливо відколи буржуазія владно вступила в XVIII столітті на сцену історії, багато економістів, філософів, істориків ввели в суспільствознавство Європи поняття "соціального класу" (А. Сміт, Е. Кондильяк, К. Сен-Симон, Ф. Гизо, О. Миньє та ін.).

Проте К. Маркс, на відміну від більшості своїх попередників, спробував виявити обґрунтування класової структури суспільства на певному етапі історичного розвитку, виходячи з аналізу усієї системи економічних стосунків.

Паралельно з науковими дослідженнями проблеми соціальної справедливості в суспільстві йшов еволюційний процес розвитку форм, методів, механізмів і систем соціального захисту, особливо швидкими темпами починаючи з 19 століття.

До початку епохи індустріалізації і урбанізації основну підтримку в країнах Європи літні люди отримували від своїх сімей. Але цей метод забезпечення старості був підірваний масовою міграцією в міські центри, що сталася у кінці минулого століття (а у Великобританії істотно раніше), наслідком якої став розпад патріархальних сімей. Крім того, економічні зміни, невизначеність і відсутність належних фінансових інструментів для здійснення накопичень знижували можливості планування своєї старості і здійснення необхідних заощаджень.

Промисловий робочий клас почав вимагати формування нових методів вирішення проблеми забезпеченої старості. Одним з таких методів стало формування суспільств взаємодопомоги і фондів взаємної підтримки, в які робітники вносили номінальну суму, а потім могли отримати з них необхідну допомогу у разі травми, смерті годувальника сім'ї або зниження працездатності при настанні старості. Проте ці фонди часто страждали від некваліфікованого управління. Крім того, відсоток охоплення ними робітників було дуже незначним. У 1889 році канцлер Отто фон Бісмарк створив першу у світі загальнонаціональну і засновану на власній системі акумуляції платежів систему страхування старості, частково відвівши тим самим робочих з-під впливу соціалістів. На межі віків у європейських країнах серйозно дебатовалося питання, чи створити загальнонаціональну систему пенсійного страхування за прикладом німецької або ж вужчу систему яка б доповнювала заходи, що здійснюються у рамках допомоги біднякам. На користь німецького підходу було те, що така система розв'язала проблему забезпечення усіх літніх людей, мала власну фінансову базу і не підривала стимулів до праці і накопичення у населення. Протилежний же підхід мав той плюс, що обходився набагато дешевше, оскільки вважалося, що не всі літні люди потребують державного забезпечення.

Нові пенсійні системи були сформовані в Швейцарії (1949 р.), Нідерландах (1957 р.), Швеції (1960 р.), Норвегії (1966 р.) і Канаді (1966 р.). У інших країнах Європи, а також у США і в Японії відбувалося активне розширення застосування існуючих схем взагалі за рахунок додавання до вже охоплених малозабезпечених верств населення нових, відносно краще громадян, що заробляють. Таким чином, на користь покоління, що виходили на пенсію в 60-70-х роках відбувався колосальний перерозподіл прибутків від працюючих поколінь.

Істотне підвищення рівня державного пенсійного забезпечення в розвинених країнах призвело до того, що фінансове навантаження, пов'язане із утриманням літнього покоління, істотно зросло. На прикінці XX століття витрати держав на виплати державних пенсій склали дуже істотну долю ВВП, зокрема, в Італії вони склали 14,2% ВВП, у Франції - 13,3% у Німеччині - 12,3%, в Швеції - 11,3%, в США - 6,9%, у Великобританії - 6,4%, в Канаді - 6,0%, в Японії - 5,7%.

Розглянувши еволюцію поглядів на соціально-економічну суть пенсійного забезпечення і соціального захисту, можна виділити основні принципи, на яких повинне відбуватися формування соціального захисту населення:

1. Наявність диференційованого підходу для різних верств і груп населення залежно від їх соціального положення, віку, працездатності і міри економічної самостійності.
2. Механізм соціального захисту населення повинен формуватися не на основі державної добродійності, а як сукупність законодавчо закріплених економічних, правових і соціальних гарантій.
3. Система соціального захисту має бути інтегрованою та діяти на усіх рівнях: державному, регіональному, а також на рівні окремого підприємства і фірми, з чітким визначенням прав, відповідальності і функцій кожного з них.

Можна також констатувати, що реформування пенсійної системи вимагає комплексного підходу. Неможливо реформувати пенсійну систему у відриві від реформи заробітної плати і системи оподаткування, без розвитку фінансової інфраструктури економіки та підйому кожного виду економічної діяльності.

Реформа не повинна здійснюватися за рахунок пенсіонерів і осіб перед пенсійного віку, оскільки вони не мають можливості захистити себе. Утискання ж їх прав може призвести до катастрофічного підриву довіри населення як до пенсійної реформи, так і до держави як інституції.

Управління пенсійною системою повинне ґрунтуватися на чіткому розмежуванні функцій. Причому збір пенсійних відрахувань та їх витрачання повинні знаходитися в компетенції різних органів виконавчої влади.

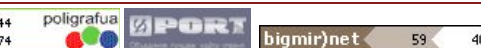
Система соціального захисту населення існує в єдності і комплексності з системою соціальних гарантій. Соціальні гарантії держави є основою, базисом для реалізації системи соціального захисту населення, під ними розуміються: захист прав людини на вільну працю, забезпечення особистої безпеки громадян в суспільстві, створення системи життєзабезпечення, відповідні життєві стандарти тощо.

Література

1. Хейне П. «Экономический образ мышления», М. с. - 379.
2. Платон и его эпоха. М.: Наука, 1979. 318 с.
3. Аристотель. Политика // Сочинение в 4-х томах. М., Мысль, 1983. Т.4. Перевод С.А. Желебова.
4. Кудрявцев О.Ф. Гуманистические представления о справедливости и равенстве в "Утопии" Томаса Мора // История социалистических учений. – М., 1987. с. 197-214.
5. Штекли А.Э. "Тород солнца": Утопия и наука.- М.: 1978.
6. Шедевры мировой экономической мысли. Т.1. Исследование о природе: (Отдел. гл.)/Смит А. - Петрозаводск: Петроком, 1993. 319 с.
7. Цит. по Шишков В.И. Будущее не для Сизифа. Экономическая модель 21 века. – Николаев, НПО "Совэнергоресурс". 1992. с. 85.
8. Тишин Е.В. Социальная защита и социальное обеспечение за рубежом. СПб, РАН, 1994.

9. Шестакова Е.Е. Опыт ведения многоуровневых пенсионных систем в государствах Восточной Европы: общие подходы и особенности // Трудовое право. – 2003.-№2. – с. 79-85.
10. Вопросы совершенствования социального обеспечения. М., 1993.
11. Экономическая энциклопедия: Под ред. Л.И. Абалкина. - М.: Экономика. 1999. с. 207.
12. Экономика труда и социально-трудовые отношения. Учебник для вузов / Меликьян Г.Г., Колосова Р.П. М.: Изд-во МГУ, Изд-во ЧеРо, 1996.

Стаття надійшла до редакції 20.01.2010 року.

ТОВ "ДКС Центр"